Szarvas Melinda

Benyovszky Krisztián: *Fosztogatás. Móricz-elemzések*

Esterházy Péter *Utószó, szó, szó* című esszéjében tett megállapítása, miszerint Móricz Zsigmond személyében „[i]tt áll előttünk egy író, akit kifosztott az idő", Benyovszky Krisztián könyvében a címben és mottóként is megidéződik mint inspiráló, ugyanakkor vitatott kijelentés. A hátsó borítón ugyanis az olvasható, hogy a tanulmánykötet „mégsem azt igazolja, hogy az írót »kifosztotta volna az idő«: éppen ellenkezőleg, azt bizonyítja meggyőzően, hogy maradt még ott bőven »fosztogatnivaló«." Ezt az Esterházy-cáfolatot tovább árnyalva, meglátásom szerint – és ez a vélekedésem Benyovszky kötetének elolvasása után csak erősödött – Móricz az őt és életművét érintő, napjainkban (is) zajló újraolvasási munkákban a legkevésbé sem bizonyul könnyen legyőzhető, passzív félnek, akit ki lehetne fosztani, sőt foszto*gat*ni. Sokkal inkább tűnik minden új közelítésmódra nyitott, kompromisszumkész – hogy rögtön a második mottót is idézzem, a Tverdota György tanulmányából kiemeltet: „született prózaíró zseni" – *munkatársnak*, aki bőkezűen osztogatja alkotásait gazdag életművéből a vele foglalkozó irodalomtörténészeknek, úgy, hogy ezek a kutatások aztán szerencsésen kiegészítsék egymást.

A szerényhangú előszóban leírtak szerint Benyovszky irodalomértelmezőnek tekinti magát (szemben az irodalomtörténészi, kritikusi szereppel), aki saját szépirodalmi és elméleti érdeklődéséből adódó szempontjai alapján közelít Móriczhoz. Az, hogy a könyv „tíz év szenvedélyes olvasás eredményeképp született", azt sejteti, hogy a *Fosztogatás* a Móricz-reneszánsztól függetlenül is elkészült volna, mindössze azért, mert nem más szeretne beszélni Móriczról, mint Benyovszky Krisztián. Az ő pozicionáltsága legalább annyira fontos és meghatározó, mint választott tárgya. Könyvének legnagyobb erényei éppen ennek a furcsa, paradox módon szinte személytelen személyességnek köszönhető. A *Fosztogatás* vitathatatlanul két főszereplős tanulmánykötet.

Ennek megfelelően a könyv nemcsak Móriczról szól, nemcsak ő áll a középpontban, hanem azok a szempontok, nem egyszer irodalomelméleti tézisek is, me-

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

lyek felől Benyovszky vizsgálódik. Érdekes és jótékony kölcsönhatás fedezhető fel a művek elemzésére inspiráló hatást gyakorló elméletek és a Móricz-művek között. Előbbiek nemcsak szolgálják a szépirodalmi alkotások szóba hozását, hanem maguk az ideológiai hátterek is témái lesznek a kötetnek. Benyovszky nem(csak) az eddigi Móricz-értelmezésekkel lép párbeszédbe, hanem esetenként konkrét elméletek alkalmazása számára is nyitottá teszi a Móricz-műveket. Többek közt olyan elméleti megközelítéseket vesz elemzései alapjául, mint a „Bahtyin által Janus-arcúnak aposztrofált narratív tudatábrázolási technika", a feminista irodalomelméletben gyökerező szempontok, a metaforikus történetképzés vagy a szóelmélet.

Ezek az elméletei megfontolásokat erősen mozgósító elemzések a *Fosztogatás* első nagyobb egységébe, a *Narratív alakzatok* címűbe kerültek, de jellegükből adódóan a második rész, a *Szemiotikai szűrők* tanulmányai is idetartozhatnak. A sort egy olyan, a későbbiek ismeretében jól megválasztott, bemelegítésnek is beillő tanulmány kezdi, melynek Móricz egyik leg(el)ismertebb műve, *Az Isten háta mögött* a tárgya. Emellett az *Úri muri*ban felfedett metaforikus történetképzést bemutató írás az, amely kanonizált Móricz-alkotásról szól, a többi értelmezett alkotás kevésbé ismert műve a nyugatos szerzőnek, ami (a kötet újszerűségének biztosítása mellett) még inkább azt látszik bizonyítani, hogy Benyovszky szokatlan, egyedi közelítésmódja a vizsgálatok kiindulópontja. A második tanulmány az *Árvalányok* című kisregény kapcsán felvethető, feminista irodalomelméletből eredő szempontokat fejtegeti, az utolsó tárgya pedig Móricz egyetlen krimije, a *Forró mezők*. Utóbbi különösen ígéretesnek tűnhet Benyovszky előzetes munkáit, a krimi műfaja iránti érdeklődését ismerve, mégis az elemzésben mintha épp ez az aspektus válna mellékessé. Ezt a szempontot csak a regény keletkezésének idején (és azóta is) jellemző megítélésről szólva említi, miszerint az addig komoly irodalmi műfajokban író Móricz a krimivel „közönségsiker" műfajhoz kívánt nyúlni. A krimiszál Benyovszky megközelítése szerint a Móricz-regényben fokozatosan háttérbe szorul (az így vétett pontatlanságokra, elvarratlan szálakra a lábjegyzetek hívják fel a figyelmet), ez indokolja, hogy a szerző a szó- és történetképzés összefüggéseit vizsgálja.

A tanulmányokban Benyovszky rendre összefoglalja a vizsgálat alapját adó elméleteket, de ezt is közérthető módon teszi, épp csak annyit mond róluk, amennyi az elemzések teljesebb befogadásához szükséges. Annak ellenére, hogy ebben a megoldásban némi olvasóbarát gesztus sejthető, mégsem állítható, hogy – bár Móricz személyében olyan íróról van szó, aki része az oktatási kánonnak –, Benyovszky kötete esetleg középiskolai kiegészítő olvasmányként funkcionálhatna. A *Fosztogatás* a szakmának, de egyáltalán nem csak Móricz-kutatóknak szól.

A meghatározott szempontrendszerrel felépülő elméletek alapján írt elemzések gyakori hibája, hogy az elmélet agyonnyomja a vizsgált szépirodalmi művet,

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

s így a tanulmány nehézkessé válik. Benyovszky esetében erről nincs szó, nála inkább úgy tűnhet több alkalommal is, mintha saját szempontjának érvényességét mennyiségi érvekkel kívánná bizonyítani: általánosít, „túlterjeszt". Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy ezek a túlfuttatások nem válnak olyan mértékűvé, hogy az elemzések hitelességét és újszerűségét veszélyeztetnék. Mindössze a tanulmányokban sugallt általános érvényesség válik megkérdőjelezhetővé. Például a *Forró mezők* elemzése az, ahol az elmélet adta szempont érvényesítésében véleményem szerint túlzásba esik Benyovszky, mégpedig azzal, hogy a *forró* és a *por* szavak hangjai, betűi előfordulásának helyenként túlzott jelentőséget tulajdonít. Míg a regény helyszínéül választott O*por*a és a környezeti elemként „köréírt" fullasztó *por* között joggal fedezhető fel Móricz részéről írói motiváltság, szó által működtetett történetképzés, addig a *forró* magyar szó aligha Móricznak köszönhetően hangzik úgy, ahogy. Benyovszky ugyanis, miután a f*or*ró és a p*or* összetartozását is megfogalmazza, kiemeli: a „»forró« kifejezés esetén ráadásul az ismétlődő szóelem tükörszerű megkettőzésén alapuló kiazmikus szerkezettel találkozunk." (98.) Ez utóbbi észrevételből a Móricz-regényre vonatkozóan nem vonhatók le érdemi következtetések. A hangok ilyen mértékű elemzése jogosabbnak tűnhet koncentráltabb szövegben, nem véletlen, hogy a Benyovszky által is hivatkozott Potyebnya szóelméletét költészetpoétikai vizsgálatok során dolgozta ki, vagyis ez a módszer eredendően versnyelvi.

A szemiotikai szempontok tárgyalása kapcsán is felvethető a túlinterpretálás veszélye. Ahogy Benyovszky írja: „[m]indkét jelenség [ti. a nevetés és az evés szemiotikája] visszatérő eleme az író munkáinak." (208.) Bár ezeket a szemiotikákat a Móricz-életművön belül majdhogynem teljes érvényűvé általánosítja Benyovszky, ezek esetében is fontosabb a szempontok egyedisége, ritkasága. A magyar irodalmi gasztroszemiotika elsődleges írójának Krúdy Gyulát szokás tartani, ám Benyovszky szerint „[t]alán nem túlzás egyenesen azt állítani, hogy Krúdy mellett Móricz a gyomor (s különösképp a magyar gyomor) örömeinek legemlékezetesebb irodalmi megörökítője." (151.) Felvetését meggyőzően bizonyítja az olyan Móricz-művek pontos elemzésével, mint a *Tragédia*, az *Ebéd*, a *Kivilágos kivirradtig* című alkotások. Példatára itt is kibővül olyan kevéssé ismert Móricz-művekkel, mint a *Végvacsora* vagy a *Nemezis* című elbeszélés.

Benyovszky *A nevetés szemiotikája* című fejezetben kezd először egyértelmű párbeszédbe más kortárs értelmezőkkel, jelen esetben Tverdota György *Rokonok*-elemzésében felvetett szempontjait igyekszik más művekre is alkalmazni. Itt is a Móricz-életmű recepció által elhanyagoltabb darabjait emeli középpontba: a *Vidéki hírek*ről és *A szerelmes levél* című novelláról értekezik. Míg a Tverdota által felmutatott elemzési lehetőségeket nagyon jól alkalmazza, és sikeres meglátásokkal tovább is gondolja Benyovszky, addig a *Fosztogatás* második felében található

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Grecsó Krisztián-elemzésről mindez már nem mondható el. Ebben az esetben Szilágyi Zsófia munkájából indul ki, aki Grecsó *Isten hozott* című regényét vizsgálta mint Móricz *Életem regénye* című művének újraolvasását. Benyovszky Grecsó következő regényének, a *Tánciskolá*nak is hasonló újraíró szándékot tulajdonít, kevés meggyőző erővel. Érveit nem érzem meggyőzőnek, nem látom, hogy a *Tánciskolá*nak lennének kifejezetten Móriczot idéző megoldásai. Benyovszky saját tanulmányát szinte mentegetőzve kezdi, három érvet ő maga is említ, amelyeket megfogadva úgy gondolom, el lehetett volna tekinteni ennek az elemzésnek a megírásától. Ahogy ő fogalmaz: „[e]gy régebben élt, kanonikus nagy íróra való gyakori hivatkozás viszont nem feltétlenül tesz jót egy fiatalabb pályatárs művei megítélésének, könnyen keltheti ugyanis azt a benyomást, hogy írói teljesítményét *mindenekelőtt* a múlt részének tekintjük." (194.) Második ellenérve egy oldallal később: „[m]a már nem megy újdonságszámba az a kijelentés, hogy a Móricz-próza Grecsó korábbi regényének *(Isten hozott)* és némely elbeszélésének is egyik meghatározó háttérnarratívájaként tartható számon" (195.). És végül a harmadik: „Grecsó, főként a leegyszerűsítő kritikai besorolásokat (Móricz-utód, új népi író, falu-mítosz építője) ellensúlyozandó, igyekszik szabadulni ettől a hagyománytól és új irányokba is tájékozódik." (195.) Ezek után nem igazán értem, miért született meg a *Tánciskolá*ról ez az elemzés, ugyanakkor abban Benyovszkynak valószínűleg igaza van, hogy Grecsó regényében szerepelnek olyan utalások, melyek akár Móricz prózáját is felidézhetik az olvasóban (Árvácska alakjának evokálása ilyen például), csakhogy ezek nem olyan erős és egész művön végigvezetett párhuzamok, amelyekre egy ilyen terjedelmű tanulmányt érdemes lenne felfűzni.

Szerencsére a *Fosztogatás* című tanulmánykötet nem ezzel a fejezettel végződik, sőt, az elméletek és különböző szemiotikai szempontok sikeres és szükséges domesztikálása mellett újabb olyan nagyon fontos erénye jelenik meg az utolsó fejezetekben, melyhez Benyovszky vállalt pozicionáltsága elengedhetetlen feltétel volt. Kötetének vitathatatlanul legkiemelkedőbb részei ezek az oldalak, ahol (ismét) nem más értelmezőkhöz kapcsolódik, hanem saját szempontrendszerét dolgozza ki. Már a *Tükröződések* Mikszáth és Móricz szövegbeli kapcsolódásait bemutató, inkább tematikus megfeleléseket felsoroló, mint újat mondó fejezete felvillantotta azt az irányt, amely a *Fosztogatás* utolsó tanulmányaihoz vezetett, melyek *Fordítva* fejezetcím alatt szerepelnek. Móricz Zsigmond műveinek szlovák fordításairól, fordíthatóságáról van szó. Benyovszky Krisztián nem(csak) fordításkritikát ír, a szlovák változatok vizsgálatával Móricz értelmezéséhez fogalmaz meg újabb szempontokat. Elsősorban a *Sárarany* című regény fordításváltozatainak elemzésével talált olyan összefüggésekre, amelyek a művet – és bizonyos mértékben Móricz prózapoétikáját is – új megvilágításba helyezték. „A fordításkritika és a műértelmezés ilyetén módon való összekapcsolását *forrásorientált fordításelem-*

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

zésnek nevezhetjük." (236.) Míg a határon túli területek önálló szépirodalmának létezéséről folyamatos viták zajlanak, ennek az új szempontnak a megfogalmazásával Benyovszky mintha nem kevesebbet állítana, minthogy *határon túli irodalomtörténetek* léteznek. Az átültetések „forrásorientált fordításelemzésével", befogadástörténetük vizsgálatával olyan szempontokkal bővülhet egy-egy szerző recepciója, melyek a legkevésbé sem elhanyagolhatók. Nem(csak) érdekes adalékokról van szó, hanem akár narratológiai pontosításokról, mélyebb szövegelemzéshez vezető felismerésekről, amilyenekről Benyovszky is ír tanulmányában. Olyan kultúraközi aspektusról, melyet kétségtelenül a határon túli irodalomtörténészek tudnának legkönnyebben felvetni és megvizsgálni. Ezt a feladatot Benyovszky Krisztián kivételes problémaérzékenységgel fedezte fel és valósította meg a vizsgált szövegek kapcsán.

(Kalligram, Pozsony, 2010.)

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.